

עבודת ארץ־ישראל ועבודת ההווה – קונספציה של אחדות וממשות של סתירה

להלכה ירדה התנועה הציונית לעולם כדי לחלץ את העם היהודי ממצוקת הגלות ואימותיה ולהביאו לחוף מבטחים בארץ־ישראל. דבר־ימיה עד למלחמת־העולם הראשונה וגם לאחריה – אם נשקיף עליהם מנקודת מבט היסטורית – לא היו אלא מאבק עיקש, לעיתים הירואי, על שמירת המסר הזה בשלמותו. ואולם מאמץ ההתעקשות לא בא לה לתנועה הציונית בנקל, ואף תוצאותיו היו צנועות, שכן מן הרגע הראשון נקלעה לתוך סבך של היאליה וניטלטה על גלי יאוש ורתיעה בפני אבני נגף שנערמו והלכו בלא חסך.

סוגיית מימושה של הציונות – או בלשון העידן הפותח בתולדותיה, "עבודת ארץ־ישראל" – או הריאליזציה, שלא כענייני הארגון וההסברה, הציבה בפני אגודות התנועה ומוסדותיה מכשלות ומפגעים לאין מספר. ראשית עמדו כשטן על דרכה אותם מחדלים הכרוכים בהתבוננות לקויה בבעיות ההסתגלות לתנאי הארץ, וקודם כל במשמעותן הכלכלית. בידי המוסדות לא היו קונספציה יעילה ותחזית נכונה לגבי המרכיבים והמוטיבציות שיאפשרו את קידומו של מפעל ההתיישבות בארץ־ישראל בקצב המבטיח עליית המונים שיהא לה משקל דומיננטי בתוך כלל ההתייחסות האידיאולוגית של עם ישראל לארץ־ישראל. אינני מנסה לרמוז בכך כי רטרוספקטיבית ניתן להסיק שהיה מקום לתכנן את מערכת ההיאחזות בארץ־ישראל באורח אחר, ושכלל ניתן היה לצפות התקדמות ממשית יותר בעידן שלפני קום המדינה.

התנועה הציונית לא השכילה, ואפשר שאובייקטיבית אף לא יכלה, לגשר על פער האינטרסים שבין הצרכים הפוליטיים והלאומיים של העם היהודי, כפי שנתגלמו בפרוגרמה המדינית הציונית, לבין ה־Raison d'Etat של האימפריה העות'מאנית. כל מאמצי ההסתגלות של הגורם הציוני אל הקונטרהנט התורכי הקשוח – בין על־ידי מאמצי ההידברות הדיפלומטית ובין על־ידי קונספציית ההתעתמנות, לרבות מה שנבע ממנה והידוע כתוכנית הפיכתם של היהודים בארץ־ישראל למרכיב אינטגרלי של אומה יהודית אכסטריטוריאליית פאנ־עות'מאנית המתקיימת בתוככי מערכת אוטונומית מינהלית – בטלו עוד בטרם

ילבשו ביטוי של ממש.¹

כושר הקליטה הגובר והולך של אמריקה עירער ללא רחם את אמינותה של הפרוגנוזה הציונית באשר לארץ-ישראל. בעיית היהודים, ככל שהחריפה ברוסיה, בגליציה וברומניה, מצאה את פורקנה בזרימה הסוחפת אל מעבר לאוקיאנוס, וגם התחזיות ששינאת הזרים (האנטי-אליניזם) המפעפת בארצות-הברית תשבש בסופו של התהליך את הזרימה ותסב אותה בהכרח לעבר הארץ, לא נראו ריאליות, לפחות עד תום מלחמת-העולם הראשונה. גם מאוחר יותר, לא היתה זו שינאת הזרים באמריקה שהקנתה לארץ-ישראל מעמד משמעותי יותר כארץ הקולטת פליטים יהודיים.

התעצמותה של הבעיה הערבית העיקה על המפעל הציוני באורח פוליטי, ואפילו באורח מוסרי. הנסיונות המודעים והבלתי-מודעים להדחיקה או לטאטאה אל מתחת לשטיח לא היה בהם כדי להועיל. ככל שהתקדם המפעל הציוני בארץ (על אף ממדיו האבסולוטיים המצומקים למדי), כן העלה עור וגידים על תופעת הלאומיות הפלשתינאית והבליט את הניגוד היהודי-פלשתינאי. גם הללו שביקשו לאחרא-מכן לראות את הקונפליקט בתבנית סוציו-כלכלית ודחו מדעת את ההיבטים הלאומיים שלו, הלכו והסתככו בבעיית הבלעדיות של המשק העברי והעבודה העברית, בעיה שאומנם זימנה לניגוד הלאומי אפיק חליפי, אך זה לא היה משמעותי פחות ואף לא מסוכן פחות.

את האבחנות שלעיל הבאתי כדי להבליט את המעקשים שניטל על התנועה הציונית להתמודד עםם על מנת להמשיך ולהתקיים. שהרי במציאות – וכך אכן סברו מתנגדיה – די היה בכל אחד מן הגורמים שתיארת כדי להצמיחה, ולא כל שכן משחברו כולם יחדיו. יש הסבורים שהסכר להצלחת הציונות נעוץ בעובדה שכל התיאוריות האחרות שרווחו בציבור היהודי והציעו פתרון למצוקותיו לא נתגלו כיעילות יותר מן הציונות (הכוונה לדובנוביזם, לבונדזים, לסיימיזם ולאשליות היבסקיות), ועל כן יותר משהיתה הציונות בבחינת ההצלחה הגדולה ביותר, היתה בחזקת הכישלון הקטן ביותר, וכאן טמון סוד

1. קיים קשר פונקציונלי בין רעיון שילוב הישוב היהודי בארץ ישראל בקהילה היהודית הכוללת בממלכה העות'מאנית לבין תביעות ההתעתמנות. ראה החלטות הוועידה השישית של מפלגת הפועלים העבריים הסוציאלי-דמוקרטים בארץ-ישראל, ניסן תרמ"א; בן-צבי, פועלי-ציון בעליה השניה, ירושלים 1950, עמ' 219-221; ד. בן-גוריון, ההנהגה העצמית בוואליות, ירושלים תרע"ד; ד. בן-גוריון וי. בן-צבי, ארץ-ישראל בעבר ובהווה (מהדורה עברית), ירושלים 1980, עמ' 105-112; ד. בן-גוריון, "די רעכטליכע לאגע פון די אידען אין דער טערקיי", בקובץ אין קאמף פאר אידישע רעכט, בעריכתו של ב. בארוכאוו, ניריורק 1916, עמ' 63-72; שבתי טבת, קנאת דוד, א', תל-אביב 1977, עמ' 172 ואילך.

התמדתה. ואולם, אילו היתה הערכה זאת קולעת אל האמת ההיסטורית, היינו מחוייבים לחשוב כי התנועה הציונית נידונה, מכוח חולשות הביצוע האופייניות לה, לקיום מצומק, שדוף ושולי מעיקרו – ולא היא! מסקנה זו תיראה אבסורדית וכוזבת אם נבחן את מסכת החיים הציבוריים היהודיים בדורות האחרונים: התנועה הציונית, על אף מחדליה באשר ליעדי עבודת ארץ-ישראל, על אף הפער הזועק בין יומרותיה לבין הישגיה עד קום המדינה, נתגלתה בכל-זאת כאינסטרומנטלית באשר לגיבוש תודעת האחדות היהודית הלאומית והפוליטית-מעשית.

אימת קישוב, הפולמוס של אוגנדה והעומת האינטנסיבי שבין התקווה הציונית מחד גיסא לבין הקונספציות הסוציאליסטיות-דמוקרטיות והפרוגרמות האוטונומיסטיות מאידך גיסא, הביאו את התנועה הציונית על כל מגמותיה לתודעה בדבר הצורך להשתלב השתלבות של ממש במאבק הפוליטי של היהודים בגולה על זכויותיהם האזרחיות והלאומיות. בפרוגרמת הלסינגפורס, שנוסחה ב-1906, העלתה הציונות בקנה אחד את עבודת ארץ-ישראל ואת עבודת ההווה במשמעות רחבה ביותר.² היא השכיחה או להציג את יעדיה כמרכיבים של פרוצס היסטורי הכרחי, של תמונת-שלבים שבה המקדם והמאוחר משתבצים היטב האחד בזולתו, תוך שהם מתנים זה את זה בעת ובעונה אחת. במרוצת הזמן הסתבר שהציונות היא אידיאולוגיה-מארגנת יעילה יותר ותכליתית יותר משאר האידיאולוגיות האוטונומיסטיות שהעלו עיקרון זה על נס. היטיבו להבין את המהלך ואת הקשריו המהפכניים אברהם אידלסון, יצחק גרינבוים, זאב ז'בוטינסקי וכל חברת ה"ראוסבייט".³

משמעות ההכרעות הטקטיות והאסטרטגיות היתה שהסתדרות הציונית תחדל להיות עוד התאגדות ציבורית לצד התאגדויות ציבוריות אחרות, שבראש מעייניה מיגור מוגדר של החיים היהודיים, כגון קידום ענייני הישוב היהודי בארץ-ישראל. עליה ליהפך למפלגה המבקשת "לצאת אל זירת החיים המדיניים ברוסיה בגאון ובאומץ תחת הדגל" שלה,⁴ או כמאמר המערכת של ה"ראוס-

2. סקירה על ועידת הלסינגפורס אצל א. רפאלי (צנציפר), "ועידות ארציות של ציוני רוסיה", קציר, קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, א', תל-אביב 1964, עמ' 76-104; וראה גם אצל י. סלוצקי, העיתונות היהודית-רוסית בראשית המאה העשרים, תל-אביב 1978, עמ' 222-224; יצחק מאור, התנועה הציונית ברוסיה, ירושלים 1973, עמ' 315-319. ז'בוטינסקי, "על עריכתה של תכנית הלסינגפורס", ספר אידלסון, תל-אביב 1946, עמ' 83-88.
3. על חברת ה"ראוסבייט" בכלל ועמדתה בפולמוס הנידון, ראה יהודה סלוצקי, העיתונות היהודית-רוסית בראשית המאה העשרים, תל-אביב 1978, עמ' 224-235; שלמה גפשטיין, "אברהם אידלסון חייו וקווי דמותו", ספר אידלסון, תל-אביב 1946, עמ' 11-46.
4. "ברייסי נארווד" 1906, גל' 7, עמ' 4.

בייט", אשר סיכם את הוועידה בהלסינגפורס, והצהיר שהיא "הצליחה לעמוד מייד על נקודת-הראות הנכונה וההחלטית כי הציונות היא תהליך של מאבק, תהליך של פעולה עצמית אקטיבית של ההמונים היהודים בגולה ובארץ. כי הציונות היא תנועה חברתית רחבה, המתגשמת על-ידי פעולתנו היומיומית ואין ולא יכול להיות מאבק יהודי ואינטרסים יהודיים מחוץ לאינטרסים של הציונות."⁵

מה שגרם לתפיסתה החדשה שתיקלט מתוך הזדהות יתירה היתה גם הנכונות הגבוהה שהיתה בציבור המאורגן – ומעל לכל בצמרת האינטלקטואלית שלו – לקלוט אידיאולוגיות מוניסטיות, אבולוציוניות ומארקסיסטיות. הציונות יכלה מעתה להתפס כתהליך אובייקטיבי, כמיצוי של דינמיקה מוכרחת הגנוזה בהיסטוריה היהודית המודרנית, כפי שזו עתידה להתחולל. מעתה נתפסה איפוא הציונות לא עוד כמיגזר-חלקי ומותחם של החיים היהודיים הכוליים, אלא להיפך – היא עצמה גילמה כוליות, ובתוכה הוצרכה להסתופף כל העשייה היהודית הפוליטית והציבורית, בארץ-ישראל ובגולה כאחת.

ככל שהציונות היטיבה להכות שורשים כאידיאולוגיה טוטלית, מקיפת-כל, ככל ששאפה לספוג ולשלב בקירבה את כלל האספקטים של החיים היהודיים בני-זמננו ולארגנם במערכת קדימויות, כן התגבש דימויה דווקא כתופעה המגלמת את רציפותם של החיים היהודיים בתפוצה; ככל שהציונות הלכה והסתגלה אל ציוויי עבודת ההווה, כן הלכה ונעשתה סובלנית לגבי האירציה הגלונית והתפשרה עם המנטליות שבתוכה היה עליה לפעול. כלומר, תוך כדי היעשותה ל"אני מאמין" פוליטי המוני, היתה הציונות למכשיר יעיל לשמירת דפוסי החיים היהודיים בגולה דווקא, ויותר משעלה בידה לשנותם בהתאם לחזונה, היתה הולכת ומשתעבדת להם. לשון אחר – יותר משכבשה הציונות את הקהילה (המרכז הקהילתי, היינו אומרים היום) היא הלכה ונכבשה לה, נבלעה בתוכה, הסתגלה אליה ונתדרדרה בתוכה מבחינת מטרותיה הסופיות, על אף שהשכילה לפעול רבות באשר לחיזוקה ולטיפוח עוצמתה האקטואלית. כך קרה שעל אף סממניהם החילוניים המובהקים, התגלו דפוסי המחשבה הציונית כנסמכים אל דפוסי החשיבה היהודית הדתית ותומכים בהם. שכן גם הציונות נמצאה מקפידה על סינתזה בין הציווי לשמור על מסגרות החיים היהודיים בגולה, כאמצעי המעורר ומגייס את הציבוריות היהודית שם, לבין דבקות ללא מצרים בפרספקטיבה של התחדשות ממלכתית בארץ-ישראל. שלא כיהודים החרדים, שראו את תולדותיהם חבויות בתוככי עתיד מעורפל וכפופות לרחמי

5. "ברייסקי נארוד" 1906, גל' 8, מאמר ראשי.

שמיים, סיגלו לעצמם הציונים דימוי של פרוצס היסטורי חזוי שיבוא מתוך הכרח. במקום אחרית־ימים שבגדר נס, באה אחרית־ימים היסטורית ציונית. באורח מעשי באה תפיסה זו לידי ביטוי במה שכונה תוכנית מינימום ותוכנית מקסימום, כשזו האחרונה התגמדה כל אימת שנתגלו קשיים בעבודת ארץ־ישראל, כשהעיקר בעיות הקליטה והבעיות הפוליטיות והבטחוניות. ואילו תוכנית המינימום, זאת שעניינה עבודת ההווה, נתפתחה והלכה ונעשתה קוסמת ואופרטיבית יותר. היא ריכזה ומיקדה סביבה את העסקנות הממשית, הזינה את שיקול־הדעת הפרגמטי, הסעירה את החיים היהודיים על־ידי פלוגתותיה ומיקר־חיה והקנתה הזדמנות לפעולה ממשית לכל מי ששאף לעסוק בענייני ציבור בקרב עם ישראל. המטרה – תוכנית המקסימום – דעכה, נתעממה בתודעתם של רבים, נתקצצה, ובמקומה נתעלתה הדרך אל המטרה. (כל אותן פעולות ארגון, הסברה, חינוך, מגביות, השתדלויות, המאבקים הפוליטיים והעסקנות שנתלוו תה עליהן). וציונים רבים, במודע או שלא במודע, החלו להידמות ל"בראנר", הגיבור האיבסני המפורסם, המעפיל בהר תלול, כשהוא חדור כולו ציפיה שההעפלה לעולם לא תיפסק ושפיסגת ההר לעולם לא תיחשף.

בסופו של דבר היקנו תמורות אלה לציונות, מצד אחד, את היכולת למלא תפקיד מכריע בליכודו המודרני של העם היהודי, וכל הגופים היהודיים החרדיים והלא־ציוניים הוצרכו, ברצון או שלא ברצון, להתיישר לפיה. מצד שני נטלו תמורות אלה את נשמתה ואת אופיה המהפכני הרדיקלי של התנועה. וכך קרה שבנוסף על הדילמות המרובות שהתחבטה בהן, ניתוספה לה קוטביות מכבידה ביותר: זו שבין ציוני המבקש לקיים בגופו ובממונו את מצוות ישוב ארץ־ישראל לבין ציוני שהדחיק את הציווי הזה והתיק אותו לעת רצון מעורפלת, לכתבוא על החיים היהודיים הקטסטרופה החזויה על־ידי הציונות.

ההשתלשלות שתיארתי כרוכה היתה בהתרוצצות של יסודות שונים וסותרים דיאלקטית, ובחלקים שונים של התנועה גרמה מבוכה, אי־נחת, מורת־רוח והסתייגות. כל אלה התסיסו את התנועה ללא הרף, הביאו לפרישת התאגדויות שונות ממנה והצמיחו עימות ששמות רבים קוראו לו במרוצת הימים: יש שהצטנע מאחורי המחלוקת שבין הארצישראליות (היום נאמר ישראליות) והציונות, יש שכינוהו פולמוס הפלשתינוצנטריות, או שהוא נחשף בהתגודדו־יות השונות שעמדו בסימן אקסקלוסיביות חלוצית. לעניין אחרון זה, שהוא להערכתו המקיף ביותר, אבקש לייחד דברים אחדים. ראשית אבקש להבחין בין נוסח החלוציות שהופיע לפני ועידת הלסינגפורס לבין הנוסח שמצא את גיבושו בראשית העליה השלישית וניזון מלקחיה. מובן מאליו שאבחנה זו אינה

מתימרת למצות את הבעיה, אך יש בה כדי להצביע על קשר מסויים שבינה לבין הנושא הנידון כאן.

החלוציות שלפני הליסינגפורס התמקדה בביקורת התוצאות שהושגו בישובה של הארץ בתקופת העלייה הראשונה. כיוון שלא תלתה יהבה בצ'ארטר, הסיקה שקיים צורך דחוף להסתייג מן הביטחון שרווח במחנה הציוני, כי אפשר לפתור בעיות קליטת היהודים בארץ על-ידי מתן דרור ללחציו הכלכליים של השוק החופשי (היוזמה הקפיטליסטית, בלשון המארקסיסטים). הם לא דחו את האינטרסנטיות הכלכלית הפרטית, אך הם מצאוה מאכזבת כאשר להישגים שהשיגה ושהיא עשויה להשיג, ובאשר לסיכויי הקליטה שיצרה והיתה עשויה ליצור. כיוון שנתכדו התחזיות בדבר פיתוח קפיטליסטי ספונטני ועליית המונים ספונטנית, נוצר ערעור על עצם ההנחה שהציונות יכולה להיות מלכתחילה תנועת-עם. השכיל לבטא זאת ברוכב במאמרו "לשאלת ציון וטריטוריה", שהוא, להערכתו, כתבי-ההגנה המעמיק ביותר על שיטת החלוציות.⁶ הוא הדגיש כי בנסיבות הקיימות של העם ושל הארץ לא תוכל הציונות למצוא את תיקונה אלא כ"מפעל של קבוצת אידיאליסטים". הוא הגדיר בהתאם את השלב הפותח של ההגשמה הציונית כשלב התראפויטי, ואת תנועת האידיאליסטים כתנועה תראפויטית. כלומר, שאין לבעיה היהודית פתרון קיומי בכלל מערכת הגורמים של האבולוציה המצויה, ועל כן נחוצה התערבות הטורפת את הסדר (ואם תרצו – את קללת הקיום היהודי), וזו לא תיעשה אלא על-ידי חלוצים אידיאליסטיים, המסוגלים – מכוח כישורי ההסתגלות הגבוהה – להשתלב במפעל הכרחי של תיקון האבולוציה, או של יצירת מוטציה בלתי-נמנעת שתקנה לאבולוציה את כיוונה הרצוי.⁷

החלוציות האמורה נאחזה בחלק מן התקנות שרווחו בקרב הביל"ויים (היא אף ביקשה לאמץ לעצמה את השם "ביל"ו החדשה"), והיא הוצרכה לייסד את המפעל הציוני בשיטות מתוכננות לפרטיהן ולסלול, בעזרת מאמץ מכוון, את הדרך להפיכת הציונות ממפעל של חלוצים למפעל-עם. ואולם, עם שמתחה ביקורת על העבר, לא הגיעה לידי קרע עם המימסד הציוני. נהפוך הוא, היא נתמכה על-ידי חלקים רחבים שלו והועלתה על נס כשיטה יעילה להביא למפנה במסכת עבודת ארץ-ישראל.⁸

6. ב. ברוכב, כתבים א', תל-אביב 1955, עמ' 18–154. ראה שם הדיון על התנועה התראפויטית, עמ' 48 ואילך.

7. שם, עמ' 94. ברוכב נסמך כאן אל אבחנות של א. בוגדנוב: א. בוגדנוב, פוננני איז איסטוריצי'סקוי טוצ'קי זרניה, פטרבורג 1901, עמ' 47–63.

8. ראה מחקרי על ב. ברוכב, המעגל הראשון 1900–1906, תל אביב 1976, עמ' 143 ואילך.

גם התנועה החלוצית שלאחר הצהרת בלפור לא התעלמה מן הקשיים הכרוכים בהיאחזות בארץ. גם היא פיקפקה באפשרות שבקרוב תתחולל עליה המונית, אולם היא תלתה את הקולר בפיתות שחל באמינותה של ההסתדרות הציונית ובהשתקעותה היתירה במאמצי עבודת ההווה, השתקעות שגרמה לציונים – לפי הערכת חלוצי העליה השלישית – שיחמיצו את ההזדמנויות שנוצרו בארץ כי לא ידעו כיצד לנצלן. החלוצים לא דחו את עבודת ההווה, אולם הם הטעימו את הצורך בהענקת יתר ממשקל למסר היסודי. החלוציות ביטאה, איפוא, תיסכול מן הרתיעה מעליה שכירסמה במחנה הציוני הממוסד. לפיכך מצאו עצמם חלוצי העליה השלישית והבאים אחריהם מתמודדים בראש וראשונה נגד שאננותן של המפלגות הציוניות שזחה דעתן בעקבות הישגיהן הפוליטיים והציבוריים בגולה. כך הקיץ הקץ על הציונות הכללית כנושאת הבשורה של הגשמה ציונית, ולא בכדי כפפו עצמן התנועות החלוציות ותנועות הנוער החלוציות בשקיקה למרכזי פיקוד והנחיה בארץ וריפו ככל האפשר, לכדי קשר רשמי בלבד, את זיקתן אל הגופים הציוניים המקומיים (כולל פועלי ציון). מעצם יסודן היוו איפוא התנועות מוקדים להתפרצויות של מרי, והמרד שלהן לא על בית-סבא החרדי קם, אלא על בית-אבא הציוני, שנצר את ירושלים בקופסה הכחולה שעל הקיר.

במקביל הוצרכו הכוחות האקטיביים והמגשימים בארץ להתלכד מתוך אופוזיציה חריפה למפלגות-האם שלהם בגולה. כל מי שהזדהה עם העמדה הזו חיפש, איפוא, זיקה ישירה אל הארץ ואל גופיה הפוליטיים והסתייג ארגונית מן המפלגות הציוניות שבארץ מגוריו. כך, למשל, נאלצה "אחדות העבודה" לקדם את ענייניה בגולה על-ידי שלוחות שונות שהיו כפופות לה ונסדו על-ידה מעל לראשן של מפלגות פועלי-ציון ותוך חיכוך מתמיד עמן. הוא הדין באשר ל"הפועל הצעיר".

עליית היטלר לשלטון והחרפת הבעיה היהודית טרפו את שיגרת הפעולה הציונית, הגם שלא חיסלוה. גם אז לא יכלו המפלגות הציוניות המסורתיות להביא את חבריהן ואת עצמן למאמצי הצלה מקסימליים ולגיוס כל המשאבים האפשריים כדי לנצל את הנסיבות המצויות לקידום הקליטה בארץ. אפשר לצטט כהנה וכהנה מפייהם של מנהיגים ציוניים באותה עת על סכנת השואה. ואולם זעקתם היתה בבחינת מיצוות אנשים מלומדה.

נבואות האימה, יותר משבאו לשקף חזות של ממש, היו כלים דידיקטיים שנועדו לשכנע בצידקת השקפת-העולם הבסיסית ולא התלוו עליהן הנחות פעולה אופרטיביות, שכן המפלגות הציוניות חדלו מלהיות מפלגות של עליה. צביונה של התנועה הציונית כמסגרת מארגנת של העם היהודי בתפוצה

וכדפוס אידיאולוגי לחייהם הקהילתיים לא נתבטל גם לאחר קום המדינה היהודית. להיפך, הוא הלך ונעשה דומיננטי. ואולם, ככל שהתנדף פאתוס העליה כן הלך המצב ונעשה מביך יותר. מי שביקשו לקום על העמדת הפנים נאלצו – ונאלצים גם היום – להקצות לעצמם אכסניות נפרדות, כשנפשם נוקעת וסולדת כל אימת שההסתדרות הציונית מבקשת לכוף עליהם את אפוטרופסותה מכוח חזקות פורמליות ופיננסיות משוריינות. הדור היהודי החדש – החילוני, הרפורמי – מי והקונסרבטיבי – מודע לסתירה המעיקה שבקיום ציונות כביכול ללא אתוס של עליה. ואלה שאין ליבם לשינוי המצב מיסודו, מחפשים לעצמם נוסחים חדשים שתכליתם להקנות לגיטימציה רעיונית למאמץ האינטנסיבי לשמירת חיי הקהילה היהודית בתפוצה שלא בחיפוי האידיאולוגיה הציונית. קונסטרקציות חדשות אלה מסתמכות לרוב על דובנוב ואולם מסתבר כי אין הן מניחות את הדעת ואינן עושות להן נפשות מחוץ למסגרות של חוגים אינטלקטואליים מצומצמים. לגבי ההמון היהודי לא פג קסמה של הציונות במובן של אחדות אינטגרלית בין קיומיות יהודית בתפוצה לבין מיתוס של ממלכתיות בארץ-ישראל. במובן זה חוזרת הציונות ומגלמת את הזהות הלאומית היהודית ומוזינה באורח פרדוקסלי את המאמצים לשמירת דפוסי החיים היהודיים בתפוצה. כך קורה שלאחר דורות של חלוציות ציונית, לאחר שקמה מדינת היהודים, היתה הציונות, כארגון וכאידיאולוגיה, להיפוכה הדיאלקטי, למסגרת שבה מתנקזות מגמות מסורתיות של רתיעה מעליה והתערות בארץ. שהן נשמת אפה של הציונות המקורית. אף אלה מקרב הציונים בדורות עברו, שראו את מדינת היהודים כגורם שיתרום לטמיעת אותם יהודים שיימנעו מלעלות לארץ, לא העלו בדמיונם שהתהליך הזה ייעשה אף הוא תחת דגלה של הציונות.

כלום לא הגיע הזמן לפקפק בראיית הציונות כזהות אחת רציפה ומתמשכת? הרי אין דין הציונות לפני מלחמת העולם הראשונה כדין הציונות שבין שתי המלחמות, שבתקופת השואה, ובסמוך לאחריה עד קום המדינה. על אחת כמה וכמה אין דינה כדין ה"ציונות" הרווחת בעולם היהודי מאז שנות ה-50. הרצון לאחוז במונח אחד ולפרשו על-פני פרק זמן היסטורי ארוך עונה על הנטייה הטבעית של מחשבת האדם להתבטאות חסכונית ומוניסטית, והוא סועד את המגמה הרומנטית לראות את ההיסטוריה קודם כל כשלשלת רציפה. ואולם, קבלת דין הרציפות בהיסטוריה אסור לה שתכתיב שימוש במטבעות לשון זהות, לפי שיש באלה כדי לטשטש את חריפותן של התמורות המתחוללות בהכרח. הנאמנות לאותו מושג מביאה בלי משים לעיוות ההתבוננות, להשתעבדות לרצוי, לנתק בין האידיאולוגיה לבין המציאות החברתית שהיא מבקשת להיות מעורבת בה, להשתעבדות לאידיאות-פיקס ולמהלכים פוליטיים הרפתקניים.

כלום לא הגיע הזמן להודות שהציונות היא מונח המבליע משמעויות שונות ומשום כך גורע מהבנתן של תמורות אידיאולוגיות שנתחוללו במרוצת מאה השנים בתולדות התנועה הלאומית היהודית?

